

Mándityné Zsivkovity Ágnes

∴ ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
∴ zsifi69@gmail.com

HORVÁTOK PÉCS VÁROSÁBAN A XVII. SZÁZAD VÉGÉN

Croatians in the City of Pécs at the End of the 17th Century

Magyarország történelme folyamán soknemzetiségű országként volt jelen Európa térképén, s bár ezt a jellegét Trianonnal elveszítette, nemzetiségek – mint az összeírások is bizonyítják –, továbbra is élnek határai között. A magyarországi horvátság lélekszámát tekintve napjainkban a harmadik helyen áll a Magyarországon élő 13 nemzetiség, valamint nemzeti, etnikai kisebbség sorában. Ez a becslült létszám 80 és 90 ezer közé tehető, és jelentősen eltér a regisztrált adatoktól, aminek számtalan oka lehet. A magyarországi horvátság egyik legjelentősebb szellemi és kulturális központja Pécs városa. A ma Pécssett élő horvátok ősei a horvátok betelepülésének harmadik fázisában, 1686 és 1690 között érkeztek Baranya megye területére, így Pécsre is. Ez a betelepülés, illetve betelepítés, a lakosság új összetétele a mai napig nagy hatással van a városnak és környékének életére. Pécs város lakosainak nemzetiségi megoszlásáról ebből a korszakból a legtöbb adatot egy, a Császári Királyi Bizottság rendelete alapján 1698. december 28-án készült adóösszeírás szolgáltatja, amely 637 pécsi családfő adatait tartalmazza, s latin nyelvű eredetije ma a Bécsi Levéltárban található. E munka az összeírásban szereplő 637 családfő adatait vizsgálja. Ezek az első olyan feljegyzések, amelyek az összeírtak nemzetiségére engednek következtetni, így alapjául és kiindulópontjául szolgálhatnak a pécsi nemzetiségkutatásnak.

Kulcsszavak: Pécs, magyarországi horvátság, XVII. századi betelepülés, adóösszeírás, városi kultúra és környezet

Magyarország történelme folyamán soknemzetiségű országként volt jelen Európa térképén, s bár ezt a jellegét Trianonnal elveszítette, nemzetiségek – mint az összeírások is bizonyítják –, továbbra is élnek határai között. Nemzetiségi összetételének, az egyes nemzetiségekhez tartozók számának megállapítására a népszámlálások tettek kísérletet. Az első ilyen népszámlálást, amely a nemzetiségi sokszínűségről is szolgáltat adatokat, 1850–1851-ben tartották, majd 1870-től tízévente ismétlődött a szervezett keretek között zajló népszámlálás. Azonban csak 1880 óta szerepel a népszámlálás témakörei közt az anyanyelvre vonatkozó kérdés, amely a nemzetiségi hovatartozás egyik leglényegesebb ismérve. A nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó konkrét kérdés még később,

1941-ben került fel a népszámlálási kérdőívre, viszont azóta, az 1970-es év kivételével, rendszeresen szerepel a megválaszolendő kérdések között.

A téma aktualitását bizonyítja, hogy 1997-ben a Kisebbségkutató Műhelybeszélgetés egyik előadása is felvette témakörei közé *Nemzetiségeink és a statisztika* címmel. Ezen az előadáson hangzott el többek közt az a mára már sokat emlegetett tény, mely szerint hazánk területén az elmúlt háromszáz év alatt többféle nemzetiség élt egyidejűleg „általában békében, néha egymással torzsalkodva, de a súlyos tragédiákkal járó nemzetiségi konfliktusok, amelyekre bőven találunk példát Európa más régióiban, elkerülték országunkat. A közös hazában, egymást megbecsülve élés egyik legfontosabb támpontja, hogy ismerjük egymást, ismerjük és becsüljük meg önmagunk és a másik nemzetiséghez tartozók érzéseit, értékeit, kultúráját, érdekeit és problémáit. Az államnak ebben meghatározó szerepet kell vállalnia. A szerepvállalás előfeltétele az ország lakói nemzetiségi összetételének ismerete, a nemzeti, etnikai kisebbségek lélekszámának regisztrációja, főbb demográfiai jellemzőinek feltárása” (CZIBULKA 1997).

A magyarországi horvátság lélekszámát tekintve napjainkban a harmadik helyen áll a Magyarországon élő 13 nemzetiség, valamint nemzeti, etnikai kisebbség sorában. Ez a becsült létszám 80 és 90 ezer közé tehető, és jelentősen eltér a regisztrált adatoktól, aminek számtalan oka lehet (CZIBULKA 1997). Közülük a legszámottevőbb, hogy sok nemzetiségi egyén egyszerűen eltitkolta nemzeti- és hovatartozását. Ehhez nagyban hozzájárult az elmúlt megközelítőleg 100 évben erőltetett „délszláv”, „déli szláv”, „jugoszláv” stb. terminusok használata. A nemzeti kisebbség fogalmát fejtegetve Nicola Girasoli kihangsúlyozza: „A nemzeti kisebbség egy állam polgárainak olyan csoportja, amely az állam lakosságának többi részéhez képest számszerű kisebbségben van, nincs domináns helyzetben, s amelynek tagjai történelmi események folytán elszakadtak szülőhazájuktól, de megőrizték annak az országnak vallási, nyelvi és kulturális jellemzőit, s közös akarattal törekednek a fennmaradásra és arra, hogy a többséggel egyenlő elbánásban részesüljenek, mind ténylegesen, mind a törvények szerint, s tiszteletben tartják az adott állam szuverenitását” (GIRASOLI 1995).

Hasonló gondolatokat fogalmaz meg a nemzetiségi és etnikai kisebbségek jogairól az 1993. évi LXXVII. Törvény: „...nemzeti és etnikai kisebbség minden olyan, a Magyar Köztársaság területén legalább egy évszázada honos népcsoport, amely a lakosság körében számszerű kisebbségben van, tagjai magyar állampolgárok, és a lakosság többi részétől saját nyelve és kultúrája, hagyományai különböztetik meg, egyben olyan etnikai vagy nemzeti összetartozástudatról tesz bizonyosságot, amely mindezek megőrzése, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul”.

A magyarországi horvátság egyik legjelentősebb szellemi és kulturális központja Pécs városa. A ma Pécsen élő horvátok ősei a horvátok betelepülésének

harmadik fázisában, 1686 és 1690 között érkeztek Baranya megye területére, így Pécsre is. „Bejövetelüket Baranyában a török kiűzése után a földesurak is szorgalmazták, hogy a visszafoglalt földjeiken megfelelő munkaerőt kapjanak” (SÁROSÁ CZ 1990).

Bosznia keleti és középső részéről a török elől menekülő és a legnehezebb történelmi pillanatokban Magyarországra települő horvát katolikusokat az új területeken szépen fogadták az itt élők, és ők ezt a valláshoz, egyházhoz, országhoz és polgártársaikhoz való hűséggel hálálták meg, jelentős eredményeket elérve vallási, gazdasági és kulturális területeken (SRŠAN 1993). Ez a betelepítés, illetve betelepítés, a lakosság új összetétele a mai napig nagy hatással van a városnak és környékének életére.

Miután a török a nagyharsányi csata után végérvényesen elhagyta Baranya területét, a pécsi kerület első kamarai megbízottja Christian Vincens volt, aki legelső teendőjének a lakosság és a birtokviszonyok megismerését tekintette. Az első összeírások sikertelenséggel zárultak, mivel sokan elmenekültek az összeírók elől, valamint csak növelte a sikertelenséget, hogy Vincens sem magyarul, sem horvátul nem beszélt, így sok adat helytelenül került feljegyzésre.

„A megyei közigazgatás helyreállításában az első lépést Draskovich János (Iván) gróf főispáni kinevezése jelentette 1688. december 31-én” (ÓDOR 1996). 1692-ben bekövetkezett halála után a főispáni cím továbbra is horvát főúr kezében maradt, ugyanis a fia, Draskovich Péter kapta meg.

Pécs város lakosainak összetételére a legtöbb adatot egy, a Császári Királyi Bizottság rendelete alapján 1698. december 28-án készült adóösszeírás szolgáltatja, amely 637 pécsi családfő adatait tartalmazza. Latin nyelvű eredetije ma a Bécsi Levéltárban van elhelyezve. Baranya vármegye allevéltárosa (1890-es évektől 1904-ig) Földvári (Feiler) Mihály tanár, újságíró a századforduló táján készítette el ennek a latin nyelvű összeírásnak a magyar nyelvű fordítását, amely ma a Baranya Megyei Levéltárban található meg *Pécs város népösszeírása 1698. IV. 1003. d. sz.* alatt. Az összeírásban szereplő 637 családfő adatai az első olyan feljegyzések, amelyek az összeírtak nemzetiségére engednek következtetni, így alapjául és kiindulópontjául szolgálhatnak a pécsi nemzetiségkutatásnak.

Ebből az összeírásból fény derül a népesség megoszlására, valamint a horvátság jelenlétére és gazdasági szerepére. Mi sem bizonyítja jobban a horvátok jelenlétét annál a télynél, hogy az 1692-ben a katolikus vallás kizárólagosságaról tett „fogadalmat Pécs városának mindhárom ajkú népe, magyar, német és rác, elfogadta” (VÁRADI 1896). Ha magunkévá tesszük Sršan meghatározását, mely szerint az itt rácként említett népen a betelepült horvátokat kell értenünk, ez a megállapítás utal arra is, hogy a „rácok” katolikusok voltak. Sršan szerint: „Katolikusok, akik Magyarországra különböző nevek alatt – szlávok, illírek, bosnyákok, sokácok, bunyevácok, szlavónok, sőt még rácok is – tele-

pedtek le, nemzetiségüket tekintve horvátok voltak, amit a legszembetűnőbben vallási hovatartozásuk mutat, a szerbekkel ellentétben, akik zömében pravoszlávok” (SRŠAN 1999).

Egy másik megközelítés szerint: „A 16. században elkezdődött a balkáni szláv népesség, elsősorban a görögkeleti szerbek, valamint a muzulmán és katolikus bosnyákok (egykorú közös nevükön: rácok) beáramlása” (VARGA J. 1998).

Egy 1780 és 1790 között a tanácsi tisztségviselők ismereteiről készített felmérés szerint 26 tisztségviselő közül 8 beszél horvátul, míg további 6 „az itt divó négy nyelvet beszéli”, vagyis köztük a horvát nyelvet is. Néhány tisztségviselő ugyan ebben a felmérésben nem jelölte meg nyelvtudását, viszont néhányuk családneve szintén horvát nyelvismeretet/nyelvtudást feltételez: Mestrovics György, Ranics András, Kovacsics József (MÓRÓ 1996).

Joggal vetődik fel a kérdés: miből állapítható meg a lakosság nemzetiségi hovatartozása az összeírások adatainak ismeretében? Mivel az adatgyűjtő a nemzetiséget nem minden esetben tünteti fel külön, így egyedüli módszer ennek megállapítására a családnevek elemzése lehet. A vizsgált időszakban ugyanis a különböző nemzetiségek egymással való keveredése szinte kizárt volt, inkább az egymással való szembenállás jellemezte ezt az időszakot, így ez a módszer feltételezhetően megbízható eredményt hoz (TABA 1941).

Az 1698-as adóösszeírás 637 családfő adatait közli, eszerint az 1–81. sorszám alatt a város Kapitanich János káplársága alá tartozó német nemzetiségű lakosai, 372–392. alatt ugyanezen káplárság magyar és horvát lakosai, 393–510. alatt az alsóvárosi és a szigeti kapun kívüli, Csolangia Mihály vezette káplárság lakosai, 511–570. és 571–580. alatt a Marchich káplársága alá tartozó lakosok, köztük a Ciprus-szigetiek – 581–637. – vannak feltüntetve. Az összeírásba csak az adóképes, felnőtt férfilakosság került be, de ha a családfő elhunyt, úgy az özvegy neve szerepelt a listán. A feljegyzett adatokból részletes képet kaphatunk a családok gazdálkodásáról: állatállományáról, földterületéről, adózásáról, viszont a vallás, származás, nemzetiség tekintetében mai szemmel nézve hiányos az összeírás. Utóbbi adatokat csak 166 esetben jegyezték fel, eszerint: német: 81 + 4 fő, magyar: 51 fő, horvát: 29 fő, szerb: 1 fő. A hiányzó adatokra a vallás, a származás, valamint a név utalhat a nemzetiségi hovatartozás megállapításában. Legkönnyebben a szerb nemzetiségű lakosokat azonosíthatjuk, hiszen esetükben szinte kivétel nélkül ott szerepel nevük mellett vallási hovatartozásuk is, ami a szerb hangzású névvel együtt elegendő bizonyíték nemzetiségi hovatartozásuk igazolására.

A neve alapján horvát nemzetiségűnek ítélt lakosság név szerinti helyigényes felsorolása helyett a következő összegző táblázat bemutatja az 1698-as összeírás adatait tükröző pécsi demográfiai állapotokat:

A beköltözés ideje	A lakosság eredete					
	Bosznia	Horvát-Szlavóno.	Magyaro.	Egyéb	Ismeretlen	Összesen
ismeretlen	3	8	2	-	7	20
török alatt	6	10	2	-	27	46
itt szül.	-	2	-	-	22	24
ifjúk. óta	1	1	1	-	-	3
1668	-	-	1	-	-	1
1675	1	-	-	-	-	1
1678	-	-	-	-	2	2
1683	1	2	1	-	1	5
1684	-	-	-	-	4	4
1685	3	11	10	-	13	37
1686	-	2	-	-	-	2
1687	-	2	-	-	-	2
1688	2	1	1	1	3	8
1689	3	-	-	-	2	5
1690	18	6	3	-	16	43
1691	6	5	-	-	10	21
1692	7	2	-	-	5	14
1693	4	7	-	1	7	19
1694	7	7	-	2	7	23
1695	5	3	-	-	1	9
1696	7	1	-	1	4	13
1697	-	2	-	-	1	3
1698	-	-	1	-	-	1
Összesen:	74	72	22	5	135	308

A táblázatból is kiderül, hogy 43,83%-ban nem ismert a lakosok származási helye, ahogy az is, hogy e lakosok jelentős része a török időkben jött Pécsre, illetve már itt született. A beköltözés idejét tekintve megállapítható, hogy a horvátság betelepülése két nagyobb hullámban történt: a város felszabadítása előtti (1685) időszakban és az 1690-es évek első felében, amikor a még háború dúlta Boszniából és Szerémségből tömegesen érkeztek a bevándorlók.

Az 1698-as adóösszeírás részletes képet nyújt a pécsi horvát lakosság gazdasági helyzetéről is. Letelepedésük egyik jelentős ismérve volt a ház és a földtulajdon birtoklása. Az erre vonatkozó kérdések az összeírásban is szerepeltek. A 308 horvát családfő gazdasági helyzetéről készített összegzést a 329 más nemzetiségű (magyar, német, szerb, görög) lakos gazdasági helyzetével összehasonlítva megállapítható, hogy a horvátok kevés földtulajdonnal rendelkeztek, míg állatállományuk arányban állt a többi nemzetiség állományával, fő tevékenységi területük pedig a szőlőtermesztés és -művelés volt.

A horvát lakosság állatállományának összehasonlítása az összlakosság állatállományával		
	horvátok (308 fő)	összlakosság (637 fő)
ló	94	207
ökör	203	823
tehén	240	490
borjú	213	367
juh	162	354
sertés	79	159
szamár	70	108
méhkaptár	69	282

A horvát és az összlakosság földtulajdonának összehasonlítása		
	horvátok (308 fő)	összlakosság (637 fő)
szőlő	831 kapás	1577 kapás
szántó	262.75 hold	610 hold
rét	199.5 kaszás	430 kaszás

A befizetett adók összegéből az is kitűnik, hogy a betelepült horvátok nagy hányada ebben az időszakban iparosként, kereskedőként, kézművesként élte életét, erről a horvát nyelvű céhlevél-átírások tanúskodnak (SOMOGYI 1966).

Végül azt is meg kell említenünk, hogy az 1698-as összeírás adatairól a lakosok nemzetiségi hovatartozása alapján különböző összegzések készültek. Míg Taba István szerint 171 magyar, 349 szláv és 79 német családfő élt Pécsen ebben a korban, Sárosáczy György a szlávokat külön csoportosítja, így 325 horvát, 139 magyar, 92 német, 53 vlach és 28 szerb családfőről számol be. Bármelyik fel-

osztást vesszük is alapul, a lakosság gazdálkodásáról, adófizetéséről tanúskodó adatok híven tükrözik, hogy a horvátság és a többi nemzetiséghez tartozó lakosság egyaránt aktívan hozzájárult új hazájának építéséhez. Mint ahogy ahhoz sem fér semmi kétség, hogy a török idők utáni város ekkor nyerte el nemzetiségi arculatát, amelyet a mai napig büszkén őriz.

IRODALOM

- CZIBULKA Zoltán 1997. *Nemzetiségeink és a statisztika* = Kisebbségkutatás 1. sz. Budapest
- GIRASOLI, Nicola 1995. *A nemzeti kisebbségek fogalmáról*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- MÓRÓ Mária Anna – ÓDOR Imre 1996. *A felszabadult város 1686–1867*. Pécs ezer éve = Szemelvények és források a város történetéből. Pécs
- ÓDOR Imre szerk. 1996. *Baranya megye évszázadai (1000–1918)*. *A magyar honfoglalás 1100. évfordulója tiszteletére* = Tanulmányok és források Baranya megye történetéből 3. Baranya Megyei Levéltár, Pécs
- SÁROSÁ CZ György 1990. *A Pécs környéki bosnyákok története, gazdasági és társadalmi életük* = Dodola, Baranya Megyei Tanács Nemzetiségi Bizottsága, Pécs
- SOMOGYI Árpád 1966. *Pécsi szláv ötvösök a XVII–XIX. században és céhlevelük* = Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1965, Pécs
- SRŠAN, Stjepan 1993. *Baranja*. Matica hrvatska, Osijek
- SRŠAN, Stjepan 1999. *Doseljenja Hrvata u Podunavlje pod vodstvom franjevac do sredine 18. stoljeća* = Glasnik, Arhiva Slavonije i Baranje 5., Osijek
- TABA István 1941. *Baranya megye népessége a XVII. sz. végén*. Baranya Vármegye Közönsége, Pécs
- VÁRADI Ferenc szerk. 1896–1897. *Baranya múltja és jelenje I. II.*, Pécs
- VARGA J. János 1998. *A 17. század demográfiai viszonyai. A Kárpát-medence etnikai és demográfiai viszonyai a honfoglalástól a török kiűzéséig*. Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs
- Az 1993. évi LXXVII. Törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól, Magyar Közlöny, 1993. 10. sz. (július 22.)

Croatians in the City of Pécs at the End of the 17th Century

During its rich history, Hungary has been present as a multinational country on the map of Europe. Although it lost this feature with the Trianon Peace Treaty, numerous nationalities – as the national censuses have shown – still live within its borders. Looking at the number of Croatians in Hungary today, this nationality ranks third among the 13 nationalities and ethnic minorities. Their number has been estimated to 80–90,000 though it largely differs from the registered data, the reasons for which can be manifold. One of the most significant cultural and spiritual centres of Croatians in Hungary is the city of Pécs. The ancestors of present-day Croatians living in Pécs arrived in Baranya County, and thus in Pécs, in the third phase of settlements, between 1686 and 1690. This settlement and/or colonization have greatly influenced the nationality structure as well as the life of the city itself and its environs. Regarding the overall national structure of

the citizens of Pécs of the time, the richest source is provided by the tax record made upon the Imperial Royal Decree dated 28th December 1698, which contains the records of 637 households, and the Latin original of which is kept in the Archives of Vienna. This paper examines the data about the heads of the above-mentioned 637 households, which are the first records that allow for conclusions on the citizens' nationality, and thus they can serve as a basis and starting point to the research on the nationality structure of Pécs.

Keywords: Pécs, Croatians in Hungary, settlement in the 17th century, tax record, city culture and environs